

MÜDELLES HADİS VE SAHÂBEYE TEDLİS İSNÂDI

Doç. Dr. Ali TOKSARI

GİRİŞ :

Arap gramerinde, tef'îl babından olan «et-tedlîs» sözlükte, alaca karanlık, zulmet, satıcının alıcıdan malının ayıbını gizliyerek hile yapması anlamlarına gelmektedir (1). Tedlîs, hadis usûlü istilâhında da bu manalara uygun kullanılmıştır. Çünkü hadiste tedlis yapan kişi, hadisin senedindeki açıklık ve berraklığı ortadan kaldırarak kapalılığı ve müphemliği getirmekte veya hilekâr satıcı gibi hadis aldığı şeyhlerinden birisinin veya bir kaçının kusurunu gizlemek için bu yola başvurmaktadır. Buna göre istilâhî anlamda müdelles hadis, râvisi tarafından herhangi bir kusuru gizlenerek, kusursuz bulunduğunu vehmettirecek şekilde rivayet edilen hadistir. Tedlisi irtikap eden râviye müdellis, çeşitli sebeplerle müdelles hadiste senedinden düşürülen râviyede müdelle-sanh denir.

1. Tedlisin Kısımları :

Hadis usûlü âlimleri tedlisi muhtelif kısımlara ayırmışlardır. Biz, burada bütün tedlis çeşitleri hakkında teferruatlı olarak durmayacağız. Bunlar için de en önemlileri olan isnadda tedlis, şuyhta tedlis ve tesviye tedlisi hakkında ana hatları ile bilgi vermekle iktifa edeceğiz.

a. Isnadda tedlis : Bir râvinin aynı çağda yaşadığı şeyhinden -onunla görüşmüş olsun olmasın- hadis almadığı halde, aldığını vehmettirir lafızlarla rivâyette bulunmasıdır. Râvî, hadis rivâyetinde bu yola baş vururken daima «haddesenâ = bize rivâyet etti», «ahberenâ = bize haber verdi.», «semî'tü = işittim.» gibi kesinlik ifade eden sigalardan kaçınır. Bunların yerine'an fu-

1. Asım Efendi, Kâmus tercümesi, (I-IV), İstanbul, 1304 (ofset) II/921.

lân=falandan», «kâle fulân=falanca dedi.» gibi inkita'nın yanında ittisala da ihtimali olan sigaları kullanır (2). Hatta bazan râvî, bu sigaları da kaldırarak «fulân = falanca» diyerek rivâyette bulunur. Buna İbn Hacer (852/1447) tedlis-i kat' demiştir (3). Tedlis yapan kişi, mezkur sigalar ve benzerleri yerine, şeyhinden kesin olarak duyduğuna delâlet eden «haddesenâ=bize rivâyet etti.», «ahberenâ=bize haber verdi.» gibi sigaları kullanacak olursa, duymadığı şeyi duyduğu iddiasında bulunduğu için artık bu kişinin yalan söylediği kesin olarak ortaya çıkmış olur. Yalan söyleyen bir râviden ise, hiç bir hadis alınmayacağı herkesin malumudur.

Bazı âlimler tedliste aynı asırda yaşama şartını aramazlar. Bunlara göre tedlis, bir râvinin, çağdaş olsun olmasın diğer bir kişiden işitmemiş olduğu bir haberi duyduğunu vehmettirir tarzda rivâyet etmesidir (4). Ancak bu tarif, genelde âlimler arasında pek iltifat görmemiştir. Hatta İbn Abdi'l-Berr (463/1070), bu tarife göre İmam Mâlik de dahil hiçbir kişi tedlisten kurtulamamış olur demiştir (5). Bezzâr (292/905) ve Ebû'l-Hasan b. Kattân (628/1238) tedlisi, bir râvinin, hadis rivâyet ettiği şeyhinden işitmediği bir haberi duyduğunu zikretmeksizin rivâyet etmesidir, demişlerdir (6). İbn Hacer de tedliste muâsarât şartını yeterli görmeyerek ayrıca râvinin şeyhî ile buluşma şartını aramıştır. O, bu hususta şunları söylemiştir: «Mürsel-i hafî, muâsırı olupta bir bfrleriyle karşılaşmayan ve aralarında bir vasıta bulunan kimse-den rivâyet edilen hadistir. Müdelles ile mürsel-i hafî arasında çok ince bir fark vardır ve bunu şu şekilde açıklamak mümkündür. Tedlis kendisine mülâkî olduğu bilinen kimseden rivâyet eden şahsa aittir. Fakat bu şahıs, o kimsenin muasırı olup da ona mülâkî olup olmadığı bilinmezse rivâyeti mürsel-i hafî olur. Bu bakımdan likâyı şart koşmaksızın muâsarâtı tedlisin tarifine sokan kimse mürsel-i hafîyi de tarifin içinde zikretmiş olur. Aslında her ikisini de bir birinden ayırmak gerekir. Tedliste muâsarata

2. İbn Salah, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrazûrî (643/1254), Ulûmü'l-hadis, Halep, 1386/1966; Suyûtî Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr Tedribu'r-râvî (I-II), Medine, 1932/1972, I/124.
3. Suyûtî, I/224 ;Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman (902/1496), Fethu'l-muğis şerhu elfiyeti'l-hadis li'l-ıraqî, (I-III), Beyrut, 1403/1983, I/183.
4. Nuhbetü'l-fiker şerhu (Terceme: Talât Koçyiğit), Ankara, 1971 s. 55, Suyûtî, I/224.
5. Suyûtî, I/224.
6. Suyûtî, I/224; Sehâvî, I/180.

değil likâada itibar edilip şart koşulduğuna hadis âlimlerinin, Ebû Osman en-Nehdî (100/718) ve Kays b. Ebî Hâzım (97/715) gibi muhadramların Hz. Peygamber'den rivâyet ettikleri hadislerin tedlis değil mürsel-i hafî kabîlinden olduğu üzerindeki ittifakları da delâlet eder. Eğer tedliste mücerret muâsaratla iktifa edilmiş olsaydı bu muhadramlar müdellis sayılırdı; çünkü bunlar Hz. Peygamber'e kesinlikle muâsarat etmişlerdir; fakat ona mü-lâki olup olmadıkları bilinmemektedir» (7).

Bütün bunlar gösteriyor ki, tedlisten söz edebilmek için râvinin mü-lâki olduğu ve hatta bazı hadislerini işittiği şeyhinden, işitmediği hadisleri duyduğunu vehmettirir bir tarzda rivâyet etmesi şarttır (8).

İsnadda tedliste bazan bir, zaman zaman birden çok râvinin de senedden düşürüldüğü görülmektedir (9).

b. Şuyuhta tedlis : Râvinin, durumunu gizlemek istediği şeyhini bilinen ve meşhur olan isim, künye, nesep veya lakaplarını bırakıp, maruf olmayan isim, künye, nesep veya lakabı ile zikretmesidir (10). Meselâ Mervan b. Muaviye el-Fezari (193/899), Hakem b. Zuhayr el-Fezarî (180/796)»'den aldığı hadisleri, Hakem b. Ebî Hâlid adı ile vermiştir (11). Dikkat edilirse burada Mervan, Hakem'in meşhur olan adını terkederek bilinmeyen adı ile hadis nakletme cihetine gitmiştir.

c. Tesviye Tedlisi : Bu tür tedlis, bir hadisin senedinde sika râvilerin yanında zayıfları da olduğu zaman söz konusu olmuştur. Bu durumda tesviye kelimesinin lügat manasına uygun olarak seneddeki zayıf râviler çıkartılıp bütün râviler sikalık açısından aynı seviyeye getirilmiş olmaktadır. Bu bilgilerin ışığında tesviye tedlisini şöyle tarif etmek mümkündür: «Râvinin, sika olan hocaları arasında bulunan zayıf râvinin adını atlayarak bütün râviler aynı seviyede sika imişler gibi göstererek hadis rivâyet etmesidir.» (12).

7. İbn Hacer, Nubbetü'l-fiker, 56.

8. Geniş bilgi için Bkz., Koçyiğit, Talât, Hadis Istılahları, Ankara, 1980, 433-434.

9. Örnek için Bkz., Hatîb el-Bağdâdî, el-Kifâye fi 'ulmi'r-ri-vâye, Medine ts., 358-360; Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (405/1014), Ma'rifetu ulumi'l-hadis, Beyrut, ts. 105, Suyûtî, I/224.

10. İbn Salah, 66; Suyûtî, I/228; Koçyiğit, Talât, 435.

11. Hatîb, 366; Başka örnekler için Bkz., Hatîb, 363, 366, 367, 368, 369, 370, İbn Salah, 66-67, Sehâvi, I/190.

12. Suyûtî, I/226.

Bunların dışında tedlîsü'l'atf, tedlîsü's-sükût gibi tedlis türleri de vardır (13).

2. Tedlis Yapmaya Sevkeden Âmiller :

Tedlis hakkında müsbet veya menfi bir hükme varabilmek için râvileri tedlis yapmaya sevkeden faktörlerin neler olduğunu bilmenin iyi olacağı inancındayız. Çünkü bu âmiller gözönünde bulundurulurken müdellis râviler hakkında cerh ve ta'dil noktasından bir neticeye varırsak daha isabetli hareket etmiş oluruz. Aşağıda daha teferruatlı inceleyeceğimiz gibi, sahâbe içinde teknik manada tedliste bulunan hiç bir kişi olmamıştır. İstilâhî manada tedlise ilk olarak tâbî'ün döneminde rastlandığı kabul edilmiştir (14). Ancak tabî'ün döneminde yapılan tedlisin her türlü-sünün kötü olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü onların zamanında hadis rivâyetinde sâbit ve sınırları tesbit edilmiş belirli kâideler olmadığından rivâyet sîgaları ve eda hususlarında katı davranmıyorlardı. Onlar için hadis rivâyetinde ön planda olan husus, insanları tevhîd inancına çağırarak olduğundan isnada pek dikkat etmiyorlardı. Bu yüzden tâbî'ünden bazıları bir kısım sahâbeden aldıkları hadisleri rivâyet ederken «kâle fulân=falanca dedi.» şeklinde rivâyet sîgaları kullanmışlardır (15). Özellikle daha sonraki dönemlerde bazı râvileri tedlis yapmaya sevkeden en önemli âmiller şunlardır.

a. İhtisar amacı : Râviler çeşitli vesilelerle hadisleri rivâyet ederken uzatma ve karşılıklarını usandırıp biktirmeden kaçınmak veya kolaylıklar için bazı râvileri hafifleterek rivâyette bulunmuşlardır. Dikkat edilecek olursa böyle bir rivâyet, şekil açısından tesviye tedlisinden başka bir şey değildir. Ancak burada asıl amaç, zayıf bir râvinin durumunu gizleyerek senedde kasıtlı değişiklik yapmak değilse bunu teknik manadaki tedlisin içine sokmanın doğru olmayacağı inancındayız.

b. Râvinin zayıf olması sebebiyle : Râvi, bazan hocasının adını ya tamamen düşürmekte veya şuyûhta tedlis yaparak, şeyhının meşhur ve maruf olan adını, nesebini, künyesini veya lakabını terkedip güvenilir bir râviden rivâyet ettiğini hissettirmek

13. Bkz., Koçyiğit, 436.

14. Hâkim, 103; Hâris Süleyman ed-Dâri, et-Tedlîs ve hukmühû inde'l-mu-haddîsin, Mecelletü Külliyyeti'l-İmam el-A'zam, 3. sayı, Bağdâd, 1396/1976, 127.

15. Hâkim, 104; Hâris Süleyman, 139.

için bilinmeyen adı, nesebi, künyesi veya lakabı ile nakilde bulun-
maktadır. İşte çok çirkin addedilen ve yaparı cerhe uğramakla
karşı karşıya bırakan bu tür tedlistir (16).

c. Şeyhin yaşının küçük olması sebebiyle yapılan tedlis :
Müdellis, bazan hocası kendisinden küçük olduğu için tedlis yap-
ma cihetine gitmiştir. Müdellis, böyle bir yola daha ziyade ken-
dinden küçük birisinden hadis almayı gururuna yediremediği du-
rumlarda başvurmuştur. Bazan da müdellis, şeyhinin çok yaşa-
ması sebebiyle kendisinden sonra gelenlerin de aynı şeyhten ha-
dis alma imkanları olduğundan dolayı bu tür tedlise başvurma
ihtiyacını duymuştur. Meselâ Hâris b. Ebû Üsâme (282/895), ken-
disinden küçük olan Ebû bekr Abdullah b. Ubeyd b. Süfyan b.
Ebi'd-dünya (281/894)'dan hadis rivâyet ederken bu yola başvur-
muştur. Hâris, kimi zaman onun gerçek ismini gizleyerek Ubey-
dullah b. Süfyan, bazan da Ebû Bekr b. Süfyan, zaman zaman
da Ebû Bekr el-Emevî şeklinde Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed'
den hadis rivâyet etmiştir (17).

d. Râvinin, şeyhlerini çok göstermesi amacı ile tedlis yap-
ması: Böyle bir tedlise teşebbüs eden müdellis, şeyhlerini çok gös-
termek için, hocalarının bazan adlarını, zaman zaman künyeleri-
ni, kimi zaman da neseplerini kullanır. Râvi, bu yola zayıf olan
şeyhinin kimliğin saklamak için başvurmuş olabileceği gibi, ken-
disinin hadiste otorite olduğunu göstermek gayesi ile de tevessül
eedebilir. Diğer bir ifade ile bu şekilde yapılan tedlis hakkında
menfi veya müsbet bir hükme varmada müdellis'in amacını bil-
mek önemli bir faktördür (18).

e. Râvinin, şeyhi ile kendi arasındaki özel bir durum sebe-
biyle tedlise tevessül etmesi: Bu durumda râvi, her zaman şeyhi-
nin maruf adı ile rivâyette bulunmaz. Böyle bir metod takip et-
menin amacı hiç bir vakit tedlis için değildir. Meselâ Buhârî (256/
879), hocası Muhammed b. Yahya b. ez-Zühelî (258/872)'den ha-
dis alırken ondan hiç bir zaman Muhammed b. Yahya şeklinde ri-
vâyette bulunmamıştır. Bazı yerlerde Muhammed diye, sadece is-
mini zikretmiş, kimi yerde Muhammed b. Abdillâh diyerek dede-
sine nisbet etmiş, bazan da Muhammed b. Hâlid şeklinde vererek
babasının dedesine nisbet etmiştir (19). Belki de Buhârî böyle bir
metod izlemekle hocasının adının herkesçe bilindiğini düşünerek

16. İbn Salah, 68; suyutî, I/224; Sehavi, 1/190.

17. Sehâvî, I/190; İbn Salah, 68.

18. Sehâvî, I/191-192.

19. Sehâvî, I/191; Ayrıca Bkz., Hâris Süleyman, 140.

onun büyük babasını ve dedesinin babasını tanıtmak istemiştir. Böyle bir düşünce ile yapılan bir tedlisin caiz olacağı ise gayet açıktır. Râviler arasında bu şekilde hareket edenler çok olmuştur. Başta Hatîb el-Bağdâdî (463/1070) olmak üzere bazı hadisçiler bunu mûsamaha ile karşılamışlardır.

3. Tedlisin Hükümü :

İslâm âlimleri, kural olarak râvilerin tedlis yapmalarını iyi görmemişlerdir. Bunların başında Şu'be b. Haccac (160/776) ile Abdullah b. Mübârek (181/797) gelmektedir. Bu iki güzide hadisçinin fikirlerine ileride temas edeceğimiz için, burada onların görüşlerine yer vermeyeceğiz. Hammad b. Zeyd (179/795): «tedlis yalancılıktır.» (21) demiştir. Vekî b. Cerrah (197/812) da «biz el-bisede aldatmayı helâl görmüyoruz, hadiste tedlisi nasıl helâl görürüz.» (22) demiştir.

Dikkat edilirse tedlis hakkında menfî görüşe sahip olan hadisçiler, hicrî ikinci asrın ortalarında ve daha sonra hayatta olan kişilerdir. Bu durum, bize teknik manada tedlise ikinci asrın ortalarından itibaren rastlandığını göstermektedir. Ancak şurasını da belirtmek ki, ileride yeri geldikçe açıklayacağımız gibi, tedlisi kötü görenler de dahil hemen bütün İslâm âlimleri tedlisi, bu yola tevessül eden râvilerin amaçlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmişlerdir. Bu sebeple olacak ki, hadisçiler tedlis yapmanın caiz olup olmadığı hususunda değişik kanaatlara varmışlardır. Bunların belli başlıları şöyledir :

a. Tedlis yapmak kesinlikle makbûl değildir: Bazı âlimler, hangi amaçla olursa olsun bir râvinin, tedlis yapmasının asla caiz olmadığını söylemişlerdir. Bunlara göre bir râvinin, bir kere tedlis yaptığı tesbit edilince, şeyhinden duyduğuna kesin olarak delâlet eden «haddesenî fulân=falanca bana nakletti.», «ahberenî fulân=falanca bana haber verdi.» gibi sigalarla hadis rivâyet etse dahi ondan hadis alınmaz. Bu görüşü, muhaddisler ve fakihlerden bir gurup âlim benimsemiştir.

Bu görüşte olanlar, tedlis olayının hangi amaçla olursa olsun bizzat kendisinin aşağıdaki sebeplerle cerhi gerektirdiğini beyan etmişlerdir :

20. İbn Salah, 68.

21. Hatîb, 356.

22. Hatîb, 356-357; Sehâvî, I/189.

aa. Tedlisle açıklıktan vaz geçilerek ihtimâle meyledildiği için bunda aldatma ve töhmet vardır. Bilindiği üzere hadis rivâyetinde, gerek râvilerin durumu, gerekse nakledilen haberlerde izlenilecek metodda açıklık esastır. Tedlis yapan râvi ise, herhangi bir sebeble bazı râvilerin gerçek durumlarını gizleme cihetine gitmiştir. Bu durum ise, bazı râvileri töhmet altında bırakabileceği gibi, daha sonra gelen kişileri aldatmaya tevessülden başka bir şey değildir.

bb. Râvinin, hadis almadığı kişiden aldığı vehmettiren şekilde rivâyette bulunmasıdır. Bu ise, bir râvinin kendisinden hadis almadığı kişiden rivâyet etmesine yakın bir davranıştır.

cc. Bir râvi, tedlise tevessül etmekle bazan kendisi açısından nâzil olan isnadı âli duruma getirmektedir. İbn Dakık el-'id diye maruf Ebû'l-Feth Muhammed b. Ali (702/1302) de müteahhürin müdellislerin çoğunun amacının bu olduğunu söylemiştir.

Tedlisin asla caiz olmadığı görüşünü benimseyen Kâdî Abdülvahhâb (422/1031): «tedlisin kendisi cerhtir. Kimin tedlis yaptığı tesbit edilirse onun hadisi asla kabul edilmez.» demiştir. Mansur b. Muhammet b. Se'mânî (489/1096), tedlis yapan râviden gizlediği şeyhi sorulduğunda haber vermezse, o vakit müdellisin rivâyetinin asla kabul edilmeyeceğini beyan ederek Abdülvahhâb'ın arzedilen görüşünü takyid etmiştir (23).

b. Tedlis yapmak kesinlikle caizdir : Mürsel hadislerle amel etmeyi kabul eden cumhurun görüşü bu yöndedir. Bunlara göre tedlis cerh sebebi değildir. Çünkü tedlis yapmak yalan söylemekle aynı değildir. Bu sebeble tedlise başvuran râviyi yalancı kabul etmek doğru olmaz. Tedlisi bu şekilde değerlendiren âlimlere göre, bir râvinin, böyle bir yola teşebbüs etmesi onun adâleti için bir nakîse teşkil etmez. Bunlar, müdelles haberin mürsel gibi değerlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Diğer bir deyimle bunlara göre irsâle başvurma hükmü ne ise tedlisin de aynı olmalıdır (24).

c. Tedlis yapmak bazı şartlarla câizdir : Bu son görüşü benimseyenlerin hepsi, tedlisin câiz olması noktasında aynı şartları ileri sürmemişlerdir. Diğer bir ifade ile tedlisi şartlı kabul edenlerin bir kısmı bazı şartları ileri sürerken diğerleri başka şartları

23. Arzedilen görüşler için Bkz., Şehâvî, I/184; Hatîb, 356-357, 358; Hâris Süleyman, 144.

24. Hatîb, 361; Şahâvî, I/184-185.

ön görmüşlerdir. Bu farklı şartları şöyle sınıflandırmak mümkündür :

aa. Sika olan râviler vasıtası ile tedlis yapılıyorsa böyle bir tedlis câizdir, aksi takdirde câiz değildir. İbn Abdî'l-Berr, hadisçilerin çoğunun bu görüşte olduklarını söylemiştir. Bunlara göre bir râvi, daima sika olan râvileri atlayarak veya isimlerini değiştirerek tedlis yapıyorsa bu câizdir, aksi takdirde değildir. Bezzâr, Ebu'l-Feth el-Ezdî (374/984) ve Ebû Bekr es-Sayrafi (330/942) arz edilen görüşü benimseyen âlimlerdendirler. Bu görüşü benimseyenler, Süfyan b. Uyeyne (198/813)'nin tedlislerini bu çeşitten kabul etmişlerdir. Bunlara göre Süfyan b. Uyeyne, daima sika olan râvilerden tedlis yapmıştır. Bu bakımdan onun müdelleslerini kötü görmek gerekmez (25). İbn Hibban (354/965) bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştır: «Sika ve âdil olan müdellislerin rivâyet ettikleri hadisleri, ancak semâ'ı açıkça ifade ettikleri vakit delil olarak alırız. Süfyan es-Sevrâ (161/778), 'Ames (148/765), Ebû İshak (185/801) v.b. gibi takva ve vera' sahiplerinin rivâyet ettikleri böyledir. Şayet müdellisin sika da olsa açıkça semâ'ını ihtiva etmeyen hadislerini alacak olursak mürsel ve münkatı' haberlerin tamamını kabul etmemiz gerekir. Çünkü belki müdellis, bu haberi zayıf olan birisinden aldı ve tedlis yaparken ibâreyi bu şekilde kasıtlı olarak kullandı. Fakat müdellisin sadece sika olan kişilerden tedlis yaptığı biliniyorsa semâ' kaydını koymasa da onun rivâyeti kabul olunur. Dünyada böyle bir insan sadece Sâfyan b. Uyeyne olmuştur. Çünkü o sadece sika olan kişilerden rivâyette bulunmuştur.» (26).

b.. Bazı âlimlere göre ,bir râvi görüşüp hadis aldığı kişiden bir haberi işitmiş gibi göstererek rivâyette bulunmak suretiyle tedlise baş vürüyorsa bu câizdir. Bunlara göre müdellis, hiç görmediği birisinden görmüş ve hadis almış gibi rivâyette bulunacak olursa bu şekilde yaptığı tedlis câiz değildir. Tedlisi bu şarta bağlayanlar, ayrıca müdellesün anının da sika olmasını şart koşmuşlardır (27).

cc. Bir râvi, 'an'ane ve benzeri sigalarla az miktarda tedlis yaparsa onun tedlisi kabul edilir, fakat râvi tedlis yapmayı alışkanlık haline getirerek her zaman bu yola tevessül ederse bu câiz değildir. Yakûb b. Şeybe (262/875), Ali b. el-Medîni (234/848)'ye

25. Sehâvi, I/185.

26. İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî (354/965), Sahih, (I-III), Medine, 1390/1970, I/88-89.

27. Hatîb, 361.

«haddesenâ=bize rivâyet etti.» demeksizin, bir adamın yaptığı tedlisin câiz ve huccet olup olmayacağını sorduğunda O: «eger onun tedlisi çok ise câiz olmaz.» (28) demiştir.

d. Müdellis râvinin, rivâyette kullandığı sigalara bakmak gerekir: Eger sika olan râvî, tedlis yaparken «semi'tü=işittim», «haddesenî=bana rivayet etti.», gibi kesinlikle hadisi işittiğine delâlet eden rivâyet sigaları kullanırsa müdellis, bu tür rivâyetleri muteberdir ve huccet olarak kullanılabilir. Buna karşılık 'an'ane yani kesin olarak hocasından duyduğunu ifade etmeyen sigalara yapılan rivâyet ise makbûl değildir. Hatîb el-Bağdâdî, İbn Salâh (643/1245) ve Nevevî (676/1277) başta olmak üzere hadişçilerin büyük çoğunluğu ve görüşü benimsemişlerdir. Sahavî (902/1496), Şâfi'î (204/819), Yahya b. Ma'in (233/847) ve Ali b. el-Medîni (234/848) de aynı görüşü benimsemişlerdir (29).

Hatîb el-Bağdâdî konu hakkında arz edilen diğer görüşleri belirttikten sonra şunları söylemiştir : «Diğer âlimler, müdellis, haberini verme ihtimali olmayan açık ifadelerle naklederse kabul edilir, demişlerdir. Bu, bize göre doğrudur. Biz, ileride inşaallah vehmi izâle edecek lafzın keyfiyetini izah edeceğiz (30). İbn Abd'l-Berr de müdellis hadisi, «haddesenâ=bize rivayet etti.», veya «semi'tü=duydum» demedikçe kabul edilmez demiştir (31). İbn Salâh ve Nevevî de müdellis râvî, duyduğunu açıkça ifade eden sigalar kullanmaksızın, ihtimâli ön göreñ ibârelerle hadis nakledecek olursa, bunun mürsel hükmünde olduğunu belirttikten sonra, «semi'tü=duydum.» veya «haddesnâ=bize rivâyet etti.» gibi kesinlik ifade eden sigalarla nakledilen haberlerin, muteber ve delil olabileceğini söylemişlerdir. Bunlara göre nitekim sahîhayn ve diğer mu'temed hadis kitaplarında Katede (117/735), A'meş (148/765), Süfyan es-Sevrî ve Süfyan b. Uyeyne'nin bu tür rivâyet ettikleri hadisler çoktur (32).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu görüşü kabul edenler tedlis yapan kişinin amacına göre hareket etmişlerdir. Bunlara göre tedlis yapmaktan amaç, herhangi bir sebeble kendisinden hadis alınması câiz olmayan birisinden rivâyette bulunmak ise, bu tür-

28. Şehâvî, I/185-186.

29. Hatîb, 361; Şehâvî, I/186; Şâfi'inin görüşü için ayrıca Bkz. Şâfi'î, Muhammed b. İdris (204/819), er-Risâle, Mısır, 1388/1969.

30. Hatîb, 361.

31. Şehâvî, I/186.

32. İbn Salâh, 67; Nevevî, Takrib (Tedrib şerhi ile), I/229-230.

lâ tedlis makbûl değildir. Bu şekilde tedliste bulunan râvileri cerh etmek gerekir. Ama tedlis böyle bir niyetle yapılmadıysa, o vakit müdellisin naklettiği haber muteberdir ve onunla amel câizdir.

Biz de tedlis hakkında sıhhatli bir yargıya varmak ve müdellisin sika veya mecruh olduğunu söyleyebilmek için, böyle bir yola tevessül eden kişinin amacına bakmanın daha uygun olacağı inancındayız. Bu görüşün doğruluğunu destekleyen iki önemli husus vardır :

1) Adâletleri herkes tarafından kabul edilen Katâde (117/735), Süfyân es-Sevrî (161/778), A'meş (148/765), Abdürrezzak (211/826), ve Velid b. Müslim (195/811) gibi bazı kişilerin tedlis yapmış olmaları. Eğer tedlisin her türlü kötü olsaydı, bunlar kesin olarak böyle bir yola tevessül etmezlerdi.

2) Tedlis yapmayı tenkid eden bazı kişilerin, bu yola tevessül ettiği kesin olarak bilinen bazı râvilerden bizzat kendilerinin hadis nakletmeleri. Meselâ Şu'be b. Haccac (160/777) «tedlis yalanın kardeşidir.» (33) demiştir. Bir başka vakitte şöyle söylemiştir : «Tedlis yapmaktan zina etmek daha ehvendir.» (34) Şu'be, bir taraftan bunları söylerken, diğer taraftan tedlisi ile şöhret bulan Katâde'den hadis rivâyet etmiştir (35).

Abdurrahman b. Mehdî (198/813), Şu'be'nin, Katâde'nin ağzına baktığını, ondan «haddesenâ = bize rivâyet etti.» sığısı ile rivâyet ettiği hadisleri yazdığını bildirmişdir (36).

Buraya kadar anlatılanlar, Şu'be'nin tedlis hakkında bir neticeye varırken müdellisin amacına göre hareket ettiğini göstermektedir. Şayet Şu'be, her çeşit tedlisi kötü ve her müdellisi yalancı kabul etseydi, Katâde'nin haberlerini yalan, Katâde'yi de yalancılar içinde telakki ederek ondan hiç hadis almaması gerekirdi.

33. Hatib, 335.

34. Hatib, 355-356; Şehâvî, I/188.

35. Şu'be'nin Katâde'den hadis aldığına Bkz. İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, (852/1448), Tehzibü't-tehzib (I-XII), Haydarâbâd, 1325/1907, IV/341, VIII/352.

36. Hatib, 363.

Yine tedlisi kötü gören Şu'be, tedlis yaptığı bilinen Süfyân es-Sevrî'den hadis almakla kalmayarak, O'nun hakkında: «Süfyân hadiste emîrû'l'mü'minindir.» (37) demiştir.

Abdullah b. Mübârek (181/797) de bilindiği üzere tedlisi çirkin görenlerdendir. O, tedlisi yapan bir kişi hakkında şunları söylemiştir: «İnsanlar için hadisleri tedlis etti, Allah tedlisi kabul etmez.» (38) Yine İbn Mübarek tedlis hakkında: «gökten yere yüzükoyun düşmemiz, tedlis yapmamızdan benim için daha ehvenidir, «Allah tedlisi kabul etmez.» (39) demiştir. Tedlis hakkında arz edilen düşüncelere sahip olan Abdullah b. Mübârek, Süfyân es-Sevrî'nin tedlis yaptığına bizzat şahit olmasına rağmen ondan hadis rivâyet etmiştir (40). Hatta daha da ileri giderek onun hakkında şunları söylemiştir: «ben yüz şeyhten hadis yazdım, bunların içinde Süfyân'dan daha faziletlisi yoktur.» (41).

4. Sahâbeye Tedlis İsnadı :

Konuya geçmeden önce sahâbenin hadisleri hangi yoldan aldıklarını ve nasıl rivâyet ettiklerini kısaca belirtmekte yarar görüyoruz. Bilindiği üzere sahâbenin en büyük arzusu, Rasulullah (S.A.V.)'in yanında devamlı hazır bulunarak gelen vahyi ânında ilk kaynaktan almak ve onun kavli ve fiili açıklamalarını en iyi şekilde öğrenmek idi. Onlar, bu amaçlarına ulaşmak için canları ve mallarını feda da dahil hiç bir maddî ve manevî fedâkarlıktan kaçınmamışlardır. Fakat Rasulullah'ın bütün hadislerini tesbit etmek, en yakın arkadaşları da dahil yalnız başına hiç bir sahâbiye nasip olmamıştır. Çünkü bir insanın söz ve fiillerini tam olarak tesbit edebilmek için, onun-tâbiri câizse-mütemmim cüzü olmak gerekir. Bunun mümkün olmadığı ise gayet açıktır. Bir de buna sahâbenin her birinin farklı tarihlerde İslâma girişleri, asr-ı saadette bazılarının henüz yaşlarının küçük oluşu, geçimlerini temin için hepsinin çalışma zorunda oldukları, gazvelere iştirakleri gibi muhtelif sebepleri göz önünde bulunduracak olursak, bu altın neslin hepsinin sürekli Hz. Peygamber ile birlikte olmadıkları gereği gâyet açık olarak ortapa çıkacaktır. Hz. Peygamberin en yakın arkadaşları da dâhil anlatılan ve benzeri sebepler yüzün-

37. İbn Hacer, Tehzîb, IV/113.

38. Hâkim, 103.

39. Hatîb, 356; Sahâvî, I/188-189.

40. İbn Hacer, Tehzîb, IV/115.

41. İbn Hacer, Tehzîb, IV/113.

den her zaman O'nunla birlikte olamadıklarından gelen vahyi ve hadisleri doğrudan öğrenme imkanını bulamadıklarında başka sahâbiden almak için gayret sarfetmişlerdir. Hz. Omer (23/643) ile Ensardan bir komşusunun münâvebe ile Rasulullah (S.A.V.)'ın yanına gidip öğrendiklerini diğerine anlatması (42) bu konuda iki güzide sahâbî tarafından bulunmuş bir hal çaresi idi.

Buraya kadar anlatılanlar bize, sahâbenin hadisleri iki kandan aldıklarını göstermektedir. Bu yollardan birisi, bizzat Rasulullah'ın kendisi, diğeri ise arkadaşlarıdır. Bu güzide kişiler, hadis rivâyet ederken çoğu kez aldıkları ikinci kaynağı yani hadisi aldıkları sahâbî arkadaşlarının ismini belirtmemişler; sanki hepsini bizzat Rasulullah (S.A.V.)'tan doğrudan almış gibi rivâyet etmişlerdir. Daha açık bir ifade ile bazan bir sahâbî, hadisi aldığı diğeri sahâbî arkadaşının adını atlayarak sanki Hz. Peygamberden bizzat duymuş gibi doğrudan haberi O'na izâfe etmiştir. Bu durum, dikkat edilecek olursa zâhiren şekil itibari ile tedlisten başka bir şey değildir. Çünkü bu şekilde hadis rivâyet eden bir sahâbî, tedliste olduğu gibi hadisi aldığı kişiyi atlayarak rivâyette bulunmuş olmaktadır.

Hadisçiler, sahâbe zamanında teknik manada tedlis faaliyeti olmadığını, onların bu şekilde hadis rivâyet etmelerinin irsâl olabileceğini sahâbenin mürselinin ise sahih olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre bir hadisi rivâyet eden sahâbî, ya bunu bizzat Rasulullah'tan veya O'ndan aldığı şüphe edilmeyen diğeri bir sahâbiden almıştır. Hadisi Rasulullah'tan bizzat alan sahâbînin seneden düşmesi, bu anlayışa göre hadisin sıhhatine zarar vermez.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, gerçekten teknik manada tedlis faaliyeti tâbî'ün döneminde ortaya çıkmıştır. Biz, sahâbeden birisinin hadis rivâyet ederken, zaman zaman hadisi aldığı sahâbî arkadaşını atlayarak Hz. Peygambere isnad etmesinin kötü görülen tedlisle bir alakasının olmadığı inancındayız. Sahâbenin tedlis yaptığını kabul etmeyen hadisçiler, eserlerine sahâbenin mürsellerini almakta tereddüt etmemişlerdir. Bunların başında Muhârî ile Müslim gelmektedir. Bu iki güzide hadis imamının mürsellerini almakta tereddüt etmemişlerdir. Bunların ba-

42. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/869), Sahîhu'l-Buhârî (I-IVIII), İstanbul, 1304, (ofset), İlim 23, I/31.

şında Buhâri ile Müslim gelmektedir. Bu iki güzede hadis imamı-mürseli vardır. Zira onların rivâyetinin çoğu yine sahâbedendir. Sahâbenin hepsi âdildir. Onların sahâbiden olmayan rivâyetleri ise nâdirdir. Böyle bir rivâyet vukuunda ise onu kimden aldıklarını açıklarlar. Şurası muhakkak ki, sahâbenin tabi'undan rivâyetlerinin çoğu, merfu hadisler olmayıp Isrâiliyyata ait bir takım hikaye ve mevkuf haberlerdir.» (43).

Dikkat edilirse Suyûtî, sahâbenin mürselini sahih kabul ederken ashabin hepsinin âdil olmaları noktasından hareket etmekte ve diğer ehl-i sünnet muhaddisleri gibi onları tenkid dışı tutmuştur.

İbn Hibban (354/965) bütün sahâbenin âdil olması noktasından hareket ederek: «sahâbiler rivâyet ettikleri hadisleri kimlerden duyduklarını belirtmeseler dahi, Rasulullah (S.A.V.)'tan naklettikleri haberleri kabul ederiz. Çünkü biz yakînen biliriz ki, bir sahâbî rivâyet ettiği haberi başka bir sahâbiden duymuştur. (Bir sahâbiden hadis alan râvî, duyduğu sahâbiyi zikretmeden onu doğrudan Hz. Peygamber'den nakletmiştir.) Bütün sahâbe imamdır, liderdir, âdildir.» (44) demiştir.

Ashabdan herhangi birinin Rasulullah'tan bizzat duymadığı halde O'na izafe ederek naklettiği bir haber hakkında muhaddislerin genel görüşü böyle olmakla birlikte, sahâbilerden bir kısmı tedlise tevessül etmekle itham olunmuşlardır. Meselâ bunlardan birisi de Ebû Hüreyre (58/676) olmuştur. Şu'be b. Haccac onun hakkında: «Ebû Hüreyre tedlis yapardı.» (45) demiştir. Şu'be'nin bu sözüne istinad eden şî'î âlimlerden Ebû Reyre ve Abdül-Hüseyn kitaplarında arz edilen haberi zikrettikten sonra, râvilerden müdellis olarak bilinin kişinin rivâyetinin muttasıl senedle bile olsa kabul edilemeyeceğini söylemişlerdir (46). Her iki müellif, bu şekilde düşünmekle Ebû Hüreyre'nin müdellis olduğunu ve bu yüzden de onun naklettiği hadislerin sahih olmadığını söylemek istemişlerdir.

43. Suyûtî, I/207.

44. İbn Hibbân, I/90.

45. Zehebî, Ebû Abdilah Muhammed b. Ahmed (748/1347), Siyerü a'lâmi'n-nübelâ, Mısır, 1957, II/438.

46. Ebû Reyre, Mahmud, Advâ 'ale's-sünneti'l-muhammediyye, Kâhîre, ts., 165; Abdül-Hüseyn es-Seyyid el-Mûsâ el-Âmîli, Ebû Hüreyre, Necef, 1384/1964, 174.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, İslâm âlimleri sahâbeye isnad edilen tedlisi, irsal manasına almışlardır. Nitekim Şu'be'nin, Ebû Hüreyre hakkında söylediği mezkur sözler hakkında Zehebî (748/1347) şunları söylemiştir: «Sahâbenin tedlisi çoktur, fakat bunda herhangi bir ayıp yoktur. Çünkü onların müdelles olarak rivâyet ettikleri bizzat Rasûlullah'tan duyarak naklettiklerinden çoktur. Bütün sahâbe âdildir.» (47).

Biz, Şu'be'nin Ebû Hüreyre de dâhil sahâbeden hiçbirinin tedlisini mezzum saydığını zannetmiyoruz. Diğer bir ifade ile o, sahâbenin bu tür rivâyetlerini mürsel hükmünde kabûl etmiş veya müdelles kabûl etse dahi onları âdil kabûl ederek sahâbenin tedlisini kötü görmemiştir. Şu'be'nin ashabdan en çok Bera b. Azib (72/692) tariki ile gelen hadisleri rivâyet ettiği bilinmektedir (48). Berâ ise, rivâyet ettiği bütün hadisleri, bizzat Rasûlullah'tan duymamıştır. O, rivâyet ettiği hadisler arasında hiç bir ayırım yapmaksızın sanki hepsini bizzat Hz. Peygamber'den duymuş gibi nakletmiştir. Berâ b. Azib bu durumu şöyle anlatıyor: «Rivâyet ettiklerimizin hepsini-Rasûlullah (S.A.V.)'tan duymadık. Bir kısmımız diğerlerine naklediyordu. Fakat yalan söylemiyorduk.» (49).

Dikkat edilirse Rerâ'nın bu sözleri, tedlise başvurduğunu itirafı başka bir mana ifade etmemektedir. Şayet Şu'be, sahâbenin arz edilen şekildeki rivâyetini mezzum sayılan tedlis kabûl etseydi, yukarıdaki sözlerin sahibi Berâ'dan hadis almaması gerekirdi.

Enes b. Mâlik (93/711), bilindiği üzere Hz. Peygamber vefat edinceye kadar O'nun hizmetinde bulunarak hiç yanından ayrılmayan bir sahâbidir. Bu sahâbi, hadis ilmine merakı ve bilhassa Rasûlullah'ın vefatından sonra uzun süre yaşaması sebebiyle çok hadis rivâyet eden (müksirûn) sahâbe içinde yer almıştır. İşte Hz. Peygamber'in yanından hiç ayrılmayan ve ilme meraklı olan bu sahâbi bile rivâyet ettiği hadislerin tamamını Rasûlullah'tan

47. Zehebî, -II/438.

48. Şu'be'nin Berâ'den rivâyet ettiği hadisler için Bkz., İbn Hanbel, Ahmed (241/855), el-Müsned (I-VI), Beyrut, 1389/1969, IV/280.

49. Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed (490/1096), Uşûlü's-serahsî (I-II), Beyrut, 1393/1973, I/359; Hatîb, 385; Sehâvî, III/6.

50. Heysemî, Nüreddin Ali b. Ebî Bekr, Mecma'u'z-zevâid ve menba'ul'-fevâid, (I-X), Beyrut, 1387/1967, I/153.

bizzat duymadığını itiraf etmiştir. Humeyd et-Tavîl (143/760) anlatıyor : »Biz Ener b. Malik ile birlikte idik. O şöyle dedi Biz her rivâyet ettiğimizi Hz. Peygamber'den duymadık, bizim bir kısmımız diğer bir kısmımızı asla tekzib de etmez.» (50) Bu konuda Enes b. Mâlek'den nakledilen diğer bir haber de şöyledir : «Biz, rivâyet ettiklerimizin hepsini Hz. Peygamber'den bizzat duymadık. Fakat bize arkadaşlarımız habere verdi. Biz, bir kısmını diğer bazıları tekzib eden kavim değiliz.» (51).

Tedlis hakkında yukarıdaki menfi sözlerin sahibi olan Şu'be, az önce görüşlerini arz ettiğimiz Enes b. Mâlik'den gelen bazı hadisleri almıştır. (52). Şayet Şu'be, sahâbenin tedlisini irsal hükümünde kabûl etmeseydi Enes b. Mâlik'den gelen hadisleri alması gerekir.

Şu'be'nin, tedlisten ne kastedtiğini açıklığa kavuşturmak için, bir adım daha ileri giderek O'nun, tedlis yapma isnadında bulunduğu Ebû Hüreyre'den gelen hadisleri semâ' veya' an'ane lafzına bakmaksızın naklettiğini söylersek Şu'be'nin sahâbi hakkında kullandığı tedlisten kastının sahâbenin mürseli olduğunu veya bunların tedlislerini kötü görmediğini en güzel şekilde ifade etmiş oluruz (53).

Rasulullah (S.A.V.) vefat ettikten sonra hadis rivâyet ederken O'ndan bizzat öğrendikleri ile diğer arkadaşlarından duydukları arasında hiç bir ayırım yapmaksızın, hepsini doğrudan Hz. Peygamber'e nisbet etmeleri ahabın genel metodu haline gelmişti. Bunu, tenkid eden hiç bir sahâbî ortaya çıkmamıştır. Meselâ İbn Abbas (68/687), Hz. Peygamber vefat ettiğinde henüz çocuk denilecek yaşta idi. Müksirûndan olan bu sahâbinin doğrudan Rasulullah'tan duyduğu hadisin miktarı çok az olduğu bilinen bir gerçektir (54). Halbuki İbn Abbas'tan rivâyetlere baktığımızda çoğunu Hz. Peygamber'e nisbet ederek naklettiğini görürüz. Diğer bir deyimle İbn Abbas, rivâyet ettiği hadislerin bir kısmını bizzat Rasulullah'tan değil sahâbeden almıştır. Böyle bir rivâyet ise, şekil itibariyle tedlisten başka bir şey değildir. Fakat bütün bunlara rağmen hiç bir muhaddis, İbn Abbas'ı tedlis yapmakla itham etmemiştir. Yukarıda da arz ettiğimiz gibi, hadisçiler sahâbenin bu tür rivâyetlerini onların mürseli olarak nitelemişler ve bunu

51. Hatîb, 386.

52. Örnek için Bkz., İbn Hanbel, Müsned, III/98.

53. Şu'be'nin Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiği hadislere örnek için Bkz., Nesâî, Ebû Abdîrrahman b. Şuayb (305/915), Sünen (I-VIII), Mısır, 1383/1964, IV/466-467; İbn Mâce, Ebû Abdîllah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, Sünen (I-II), Mısır, 1375/1954, I/172.

54. Bu konuda değişik rakamlar için Bkz., İbn Hacer, Tehzîb, V/27.

da hiç bir vakit kötü görmemişlerdir. Eğer İbn Abbas, mürsel hadis rivâyet ettiği için cerh edilmiş olsaydı, hiç hadisleri sahihine alırken çok ağır şartlar koşan Buhârî ile yine hadisleri almakta çok dikkatli davranan Müslim gibi muhaddisler ondan gelen hadisleri eserlerine alırlarmıydı.

SONUÇ :

Müslümanların, asr-ı saadetten itibaren hadislerin muhafazası ve nakli hususunda çok titiz davrandıkları tarihî bir hakikattir. Akidelerin saf olduğu ve bilhassa başka unsurların müslümanlar arasına girmediği asr-ı saadet ve ilk üç halife döneminde nakledilen haberlerin kaynağı araştırılmıyordu. Ancak Hz. Osman'ın şehâdetini müteâkip nâhoş olayların ortaya çıkması ve bilhassa bid'at mezheplerin zuhurundan sonra müslümanlar, her nakledileni değil de doğruluğundan emin oldukları haberleri almaya başladılar.

Ehl-i sünnete mensup İslâm âlimleri, râvilerden sahâbe topluluğunu genelde âdil kabul ettikleri için, onları teknik manada kullanılan tedlis faaliyetinden âzâde tutmuşlardır. Bunlara göre sahâbe nesli, Kur'an-ı Kerim ve Sünneti, Rasulullah (S.A.V.) tan öğrenmek için her türlü gayreti scarfetmişlerdir. Ancak çeşitli sebeplerle Hz. Peygamber'den bizzat öğrenemediklerini de arkadaşlarından tamamlama cihetine gitmişlerdir. Bunlar, işte bu ikinci yolla aldıkları hadisleri rivâyet ederken de çoğu kez bizzat Hz. Peygamber'den duymuş gibi davranıyorlardı. Bu tür bir rivâyet ise şekil itibariyle tedlis yapmaktan başka bir şey değildir. Ehl-i sünnete mensup muhaddisler başta olmak üzere bütün İslâm âlimleri, daha sonraki tedlisten ayırmak için sahâbenin tedlisini irsâl hükmünde saymışlardır. Bu bakımdan ehl-i sünnete mensup âlimler «falanca sahâbî tedlis yapıyordu.» şeklindeki ifadeleri, «falanca sahâbî irsal yapıyordu» tarzında anlamının gerçeklere daha uygun olacağını belirtmişlerdir.

Sahâbeye tedlis isnadını câiz görmeyen İslâm âlimleri, teknik manada tedlis faaliyetinin, tâbi'ün döneminde ortaya çıktığı görüşünü benimsemişler ve ilk müdellislerin bunlar içinden çıktığını ileri sürmüşlerdir. Ancak öyle zannediyoruz ki, ehl-i sünnete mensup İslâm âlimleri, tedlisin her türüsünü kötü görmemişlerdir: Onlar, müdellisin amacını esas alarak zayıf râvinin ayıplarını gizlemek gayesi ile yapılan tedlisi çirkin görmüşlerdir.

Biz de tedlis faaliyetine giren râvinin, amacını tesbit ettikten sonra, rivâyetini kabul veya red cihetine gitmenin daha isabetli olacağı inancındayız.